

Parlament České republiky

JAK SE ŽIJE SENIORŮM V ČESKÉ REPUBLICE?

Senát 22. září 2009

Dr. Zdeněk Pernes (předseda Rady seniorů České republiky, o.s.)

„SOCIÁLNÍ POSTAVENÍ A ŽIVOTNÍ ÚROVEŇ ČESKÝCH SENIORŮ“

Starobní důchodci jsou významnou sociální skupinou české populace, která s narůstajícím počtem a zejména svými výdaji podstatně ovlivňuje výkonnost ekonomiky, příjmy a výdaje státního rozpočtu. Od roku 1989 počet starobních důchodců každoročně mírným tempem narůstal, a to ze **1 706 580** v roce 1989 na **2 066 005** v roce 2008. Celkově tedy počet starobních důchodců za 19 let ekonomické transformace vzrostl o **359 425**, tj. o **21,06 %**. Průměrný meziroční nárůst v uplynulých devatenácti letech tedy činil **18 917** osob, tj. **1,11** procentního bodu. V posledních letech počet starobních důchodců roste rychleji, v loňském roce šlo o **37 140** osob. Sociální postavení a životní úroveň každé lidské bytosti, tj. také seniorů, je determinováno majetkovými poměry, příjmy, zdravotním stavem, rodinnými vztahy, sociálními kontakty a v neposlední řadě též charakterem sociálního a zdravotního systému státu. Významným aspektem vypovídajícím o životní úrovni je též struktura a dynamika spotřeby a to zejména v reálných hodnotách. Tato prezentace bude analyzovat sociální postavení a životní úroveň českých seniorů na základě dvou nejvýznamnějších z výše uvedených aspektů, tj. na základě **příjmů a spotřebních výdajů**. A to v korelaci k příjmům a spotřebním výdajům ekonomicky aktivní části populace, tj. k zaměstnancům. Dle statistiky rodinných účtů ČSÚ činily v roce 2008 sociální příjmy (tj. penze, respektive další sociální dávky) 94,0 % celkového příjmu důchodce, příjmy ze závislé činnosti 1,9 % příjmu, příjmy z podnikání 0,13 % příjmu a jiné příjmy, tj. příjmy kapitálové, příjmy z prodeje věcí movitých i nemovitých a dary od příbuzných 3,9 % celkových příjmů důchodce. (Data jsou nepřesná v tom, že kromě starobních jde též o důchodce invalidní, jiná aktuální data ale neexistují). **Český starobní důchodce je tedy z 92,66 % závislý ne své penzi** a s ohledem na skutečnost, že komerční penzijní připojištění doplňkové penze se zatím takřka nevyplácí, **tak je závislý na penzi stanovené a vyplácené ČSSZ dle zákona č.155/1995 Sb., o důchodovém pojištění**.

Sociální postavení seniorů je dle standardů Mezinárodní organizace práce měřeno tzv. **obecným náhradovým poměrem, tj. relací průměrné starobní penze sólo k průměrné nominální mzdě**, a to k buď ke mzdě hrubé nebo ke mzdě čisté. Jde o měření nominální. Reálně lze sociální postavení seniorů poměřit **poměrem reálné kupní síly penzí k reálné kupní síle mezd**. Ve vztahu k ostatním evropským zemím lze sociální postavení českých důchodců kromě výše uvedených metod vysledovat též na **základě podílu výdajů na starobní, invalidní a pozůstalostní penze na Hrubém domácím produktu**.

Výše penzí v České republice:

Ze **2 066 005** starobních důchodců (stav k 31.12. 2008) pobíralo důchod pouze jeden (tzv. starobní penzi sólo) **1 491 137** seniorů, a důchody dva tzv. důchod kombinovaný (tj. souběh starobní a vdovské, respektive starobní a vdovecké penze) **498 481** žen a **76 387** mužů. Průměrná starobní penze sólo dosahovala k 31. prosinci 2008 **9 638 Kč**, což je o **891 Kč**, tj. o **10,19** procentních bodů více než v prosinci 2007. Průměrná starobní penze mužů činila

10 715 Kč a žen **8 784 Kč**. Muži tedy mají o **11,17** procentních bodů penze vyšší než jsou penze průměrné a ženy naopak o **8,86** procentních bodů nižší než jsou penze průměrné. Souběh starobní a vdovské penze u žen činil k 31. prosinci loňského roku **10 674 Kč**, tj. o **1 890 Kč** více než penze starobní a souběh starobní a vdovské penze u mužů činil **11 985 Kč**, tj. o **1 270 Kč** více než penze starobní. S ohledem na mimořádnou valorizaci penzí až k 1.srpnu 2008 (346 Kč k 1. lednu a 470 Kč k 1. srpnu) byla ale průměrná celoroční starobní penze sólo za celý rok 2008 podstatně nižší, a to **9 378 Kč**. Meziroční navýšení tak dosahovalo **7,55** procentního bodu. Z teritoriálního hlediska jsou nejvyšší penze v okrese Praha 6 (10 289 Kč) a nejnižší v okrese Znojmo (8 963 Kč). Rozdíl mezi nejvyšší a nejnižší průměrnou penzí loni byl 1 326 Kč, předloni 1 408 Kč a předpředloni 1 308 Kč. Obdobně jako v roce 2007 také loni pouze tři kraje převýšily průměrnou penzi v České republice. A to kraj Praha, kraj Středočeský a kraj Moravskoslezský. Naopak nejnižší průměrná penze byla v kraji Vysočina.

Česká republika	2007	2008	208/207	kraj/ČR	
	8 747	9 638 Kč	110,19	2007	2008
Moravskoslezský kraj	8 822	9 694 Kč	109,88	100,86	100,58
Zlínský kraj	8 541	9 430 Kč	110,41	97,64	97,81
Olomoucký kraj	8 500	9 377 Kč	110,32	97,18	97,29
Jihomoravský kraj	8 653	9 540 Kč	110,25	98,93	98,98
Kraj Vysočina	8 486	9 370 Kč	110,42	97,02	97,22
Pardubický kraj	8 545	9 437 Kč	110,44	97,69	97,91
Královéhradecký kraj	8 624	9 523 Kč	110,42	98,59	98,81
Liberecký kraj	8 670	9 563 Kč	110,30	99,12	99,22
Ústecký kraj	8 691	9 571 Kč	110,13	99,36	99,30
Karlovarský kraj	8 607	9 475 Kč	110,08	98,40	98,31
Plzeňský kraj	8 713	9 604 Kč	110,23	99,61	99,65
Jihočeský kraj	8 635	9 532 Kč	110,39	98,72	98,90
Středočeský kraj	8 766	9 673 Kč	110,35	100,22	100,36
Hl.m.Praha	9 370	10 289 Kč	109,81	107,12	106,75

K 1. lednu 2009 byly penze valorizovány o 4,4 % procentní výměry, tj. navýšení o **329 Kč**. Průměrná starobní penze sólo tak dosahovala **9 967 Kč**. Nízké starobní penze, tj. do úrovně životního minima (3 126 Kč u osamělé osoby), pobírá 4 129 seniorů, loni je pobíralo 8 116 seniorů. Nejvíce penzí je vypláceno v pásmu 9 000 Kč do 9 999 Kč, loni bylo nejvíce penzí vypláceno v pásmu od 8 000 Kč do 8 999 Kč. Nejvyšší meziroční nárůst byl u nejvyšších penzí, a to více než dvojnásobný. Počet příjemců nejvyšších starobních penzí vyplácených Českou správou sociálního zabezpečení, tj. penzí nad 14 500 Kč bylo k 31. lednu 2009 **22 531**. Na **průměrnou penzi, tj. na 9 967 Kč nedosahuje 794 034 seniorů, tj. 53,12 % z celkového počtu**. Loni na průměrnou starobní penzi nedosahovalo 55,1 % důchodců a předloni 55,4 % starobních důchodců.

Výše důchodu v Kč od do	Počet		Index 209/208	% z celkového počtu
	2008	2009		
do 2 999	8 116	4 129	50,87	0,28
3 000 3 999	7 991	8 639	108,11	0,58
4 000 4 999	12 288	8 975	73,04	0,60
5 000 5 999	26 619	16 292	61,20	1,09
6 000 6 999	89 585	37 346	41,69	2,50

7 000	7 999	252 134	120 462	47,78	8,06
8 000	8 999	339 219	279 638	82,44	18,71
9 000	9 999	302 625	321 102	106,11	21,48
10 000	10 999	219 363	281 629	128,38	18,84
11 000	11 999	106 761	205 288	192,28	13,73
12 000	a více	92 693	211 388	228,05	14,14
Celkem:		1 457 394	1 494 888		

Podíl průměrného starobního důchodu k průměrné mzdě (hrubá nominální mzda):

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
50,4	51,6	55,3	52,0	47,0	44,4	43,8	43,5	45,3	45,9
1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
45,2	44,2	43,4	43,5	42,2	40,6	40,6	40,4	40,2	39,8

Vývoj reálné kupní síly průměrného starobního důchodu (měřené dle životních nákladů důchodců):

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
100,0	98,4	81,6	79,8	75,6	76,3	80,9	87,0	91,0	88,9
1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
92,6	92,1	92,5	97,1	100,1	99,6	103,5	105,7	108,9	107,7

Vývoj reálné kupní síly průměrné mzdy (měřené dle životních nákladů zaměstnanců):

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
100,0	94,4	75,1	85,1	78,7	84,7	93,4	101,8	102,0	104,7
1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
111,0	113,6	118,8	127,4	134,7	140,0	143,8	151,3	154,5	158,3

Z výše uvedených dat je zřejmé, že sociální postavení českých seniorů se zhoršuje nejen nominálně (obecný náhradový poměr – relace průměrné penze k průměrné nominální mzdě) ale i reálně (relace reálné kupní síly průměrné penze k reálné kupní síle průměrné mzdy). Nůžky mezi sociálním postavením seniorské a ekonomicky aktivní části populace se tedy od počátku transformace rozevřely více než o polovinu. Nejvyšší meziroční propad sociálního postavení českých seniorů byl na konci minulého tisíciletí v roce 1993 a na začátku tisíciletí současného v roce 2004.. Sociální postavení českých seniorů měřené obecným náhradovým poměrem (průměrná penze k průměrné nominální mzdě hrubé) je také podstatně horší než v ostatních zemích Evropské unie. Např. ve Francii dosahuje tento ukazatel 45 %, v Rakousku 53 %, ve Velké Británii 49 %, ve Španělsku 44 %, v Německu 45 %, v Polsku 47 % a na Slovensku 47 %.

Příčiny soustavného zhoršování sociálního postavení českých seniorů:

Hlavní příčinou rychlejšího růstu mezd oproti penzím je současný mechanismus valorizace penzí (§ 67 zákona č.155/1995 Sb., o důchodovém pojištění), který není přesný a sociálně spravedlivý. Navíc je časově opožděný. Hlavní funkcí a posláním valorizace je totiž permanentně uchovávat **nejen reálnou kupní sílu penzí, ale také původní nastavení náhradového poměru.** Tj. každoročně uchovávat původní relaci penze k průměrné nominální

mzdě v národním hospodářství z doby přiznání důchodu. A to po celou dobu post ekonomické aktivity člověka. Uvedené funkce český mechanismus valorizace penzí splňuje pouze ve vztahu k uchování reálné kupní síly penzí, a to ještě ne vždy (při velkém meziročním nárůstu inflace, např. v roce 2008 meziroční pokles reálné kupní síly penzí o 0,6 %, nejvyšší meziroční pokles za posledních 11 let). Hlavními příčinami jsou:

- 1) Nastavení valorizace na tzv. Úhrnný index spotřebitelských cen ČSÚ měřený spotřebním košem průměrných domácností není přesné. Konkrétní spotřeba a z ní vyplývající životní náklady důchodců jsou jiné, zpravidla rostou rychleji než inflace obecná. Důsledkem je nedostatečná valorizace i pokles reálné kupní síly penzí.

Rozdíl mezi průměrnou mírou inflace a průměrným indexem růstu životních nákladů důchodců

rok	Inflace v %	IŽND v %	Rozdíl v % bodech
2000	103,9	104,7	+0,8
2001	104,7	106,1	+1,4
2002	101,8	102,4	+0,6
2003	100,1	100,4	+0,3
2004	102,8	103,2	+0,4
2005	101,9	102,4	+0,5
2006	102,5	103,6	+1,1
2007	102,8	103,7	+0,9
2008	106,3	108,2	+1,9

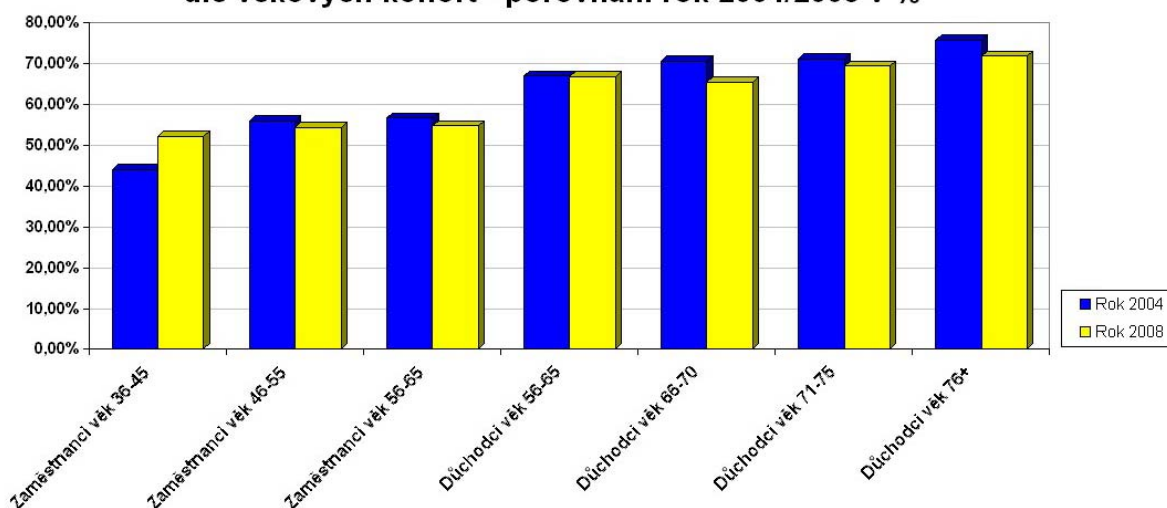
- 2) Kompenzace jedné třetiny reálných mezd je nedostatečná.
- 3) Důchody jsou valorizovány opožděně na základě zpětně zjištěných statistických dat o vývoji inflace před 6 měsíci a reálných mezd před 12 měsíci.

Důsledky rozevírání nůzek mezi reálnou kupní silou penzí a reálnou kupní silou mezd, tj. v sociálním postavením mezi generacemi, jsou ve struktuře a dynamice spotřeby, tj. v nákupu výrobků a služeb pro život člověka nezbytných a zbytných. Dle výsledků studie „O spotřebě domácností“ vycházející z dat tzv. Statistiky rodinných účtů za léta 2004 až 2008 byla zjištěna následná fakta:

1. **Struktura výdajových položek je u jednotlivých věkových kohort důchodců rozdílná a proměnlivá v čase. Nejvíce prostředků vynakládají důchodci na nákup výrobků a služeb pro život člověka nezbytných. Tj. na nákup potravin a nealkoholických nápojů, na nákup prádla a pleteného ošacení, konfekce, obuvi, dále na bydlení a to včetně nezbytné údržby i oprav v bytech a obnovy opotřebovaných předmětů vybavení domácností. Dále na placené léky a placenou ambulantní péči, na veřejnou dopravu, na noviny, knihy a papírenské zboží, na osobní hygienu a osobní péči. A to důchodci první věkové kohorty (56 až 65 let) vynakládali na uspokojení nezbytných životních potřeb od 66,69 % (2008) do 66,81 % (2004) spotřebních výdajů. Důchodci druhé věkové kohorty (66 až 70 let) vynakládali na uspokojení nezbytných životních potřeb od 65,24 % (2008) do 70,43 % (2004) spotřebních výdajů. Důchodci třetí věkové kohorty (71 až 75 let) vynakládali na uspokojení nezbytných životních potřeb od 69,25% (2008) do 70,95 % (2004) spotřebních výdajů a důchodci čtvrté věkové kohorty (nad 76 let) vynakládali na uspokojení nezbytných potřeb od 71,71 % (2008) do 75,65 % (2004) spotřebních výdajů. Na uspokojení nezbytných životních potřeb tedy důchodci vynakládají více než 2/3 spotřebních výdajů. Nejnížší váha nezbytných**

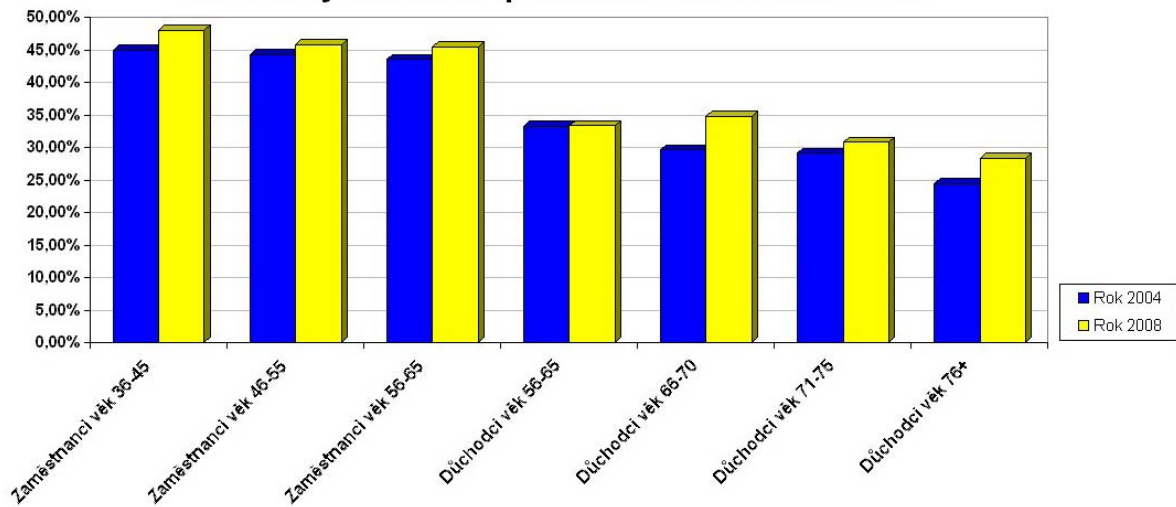
životních potřeb na celkové spotřebě je u důchodců nejmladších, nejvyšší u důchodců nejstarších. V hodnoceném období váha výdajů na uspokojení nezbytných životních potřeb poklesla u všech věkových kohort důchodců, nejvýrazněji, a to o 5,19 procentního bodu u druhé věkové kohorty. Jde o vývoj pozitivní. Ve vztahu k zaměstnancům je ale váha výdajů na uspokojování nezbytných životních potřeb důchodců o 14,57 až 19,12 procentních bodů vyšší!

Spotřeba základních životních potřeb zaměstnanců a důchodců dle věkových kohort - porovnání rok 2004/2008 v %

- Spotřební výdaje na nákup výrobků a služeb nezbytných determinují výdaje na nákup výrobků a služeb pro život člověka zbytných, ze kterých je nejvíce prostředků vynakládáno na provoz osobních dopravních prostředků, na provoz telekomunikačních prostředků, na nákup přístrojů a spotřebičů pro domácnost, na nákup alkoholických nápojů, na nákup květin a výrobků z květin, na nákup a chov domácích zvířat, na služby veřejného stravování, na kulturní a zábavní služby, na zahraniční a tuzemskou rekreaci a na služby pojišťoven. První věková kohorta důchodců vynakládá na zbytnou spotřebu 33,19 % (2004) až 33,31 % (2008) spotřebních výdajů. Druhá věková kohorta důchodců vynakládá na zbytnou spotřebu 29,57 % (2004) až 34,76 % (2008) spotřebních výdajů. Třetí věková kohorta důchodců vynakládá na zbytnou spotřebu 29,05 % (2004) až 30,75 % (2008) spotřebních výdajů. A čtvrtá věková kohorta důchodců vynakládá na zbytnou spotřebu 24,35 % (2004) až 28,29 % (2008) spotřebních výdajů. Nejméně prostředků na uspokojování potřeb zbytných tedy zbývá důchodcům nejstarším, nejvíce důchodcům nejmladším. V hodnoceném období váha výdajů na uspokojení zbytných životních potřeb vzrostla u všech věkových kohort důchodců, nejvýrazněji, a to o 5,19 procentního bodu u druhé věkové kohorty. Jde o vývoj pozitivní. Ve vztahu k zaměstnancům je ale váha výdajů na uspokojování zbytných životních potřeb důchodců o 14,57 až 19,12 procentních bodů nižší!

**Spotřeba zbytných životních potřeb zaměstnanců a důchodců
dle věkových kohort - porovnání rok 2004/2008 v %**

3. Dynamika reálné spotřeby je proměnlivá v čase, kde kromě peněžních výdajů její pohyb determinují také spotřebitelské ceny.

Rok 2005:

U 1. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 16. U 2. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 20. U 3. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 17. A u 4. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 27. U zbývajících výrobků a služeb došlo k meziročnímu poklesu reálné spotřeby.

Rok 2006:

U 1. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 26. U 2. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 26. U 3. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 20. A u 4. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 23. U zbývajících výrobků a služeb došlo k meziročnímu poklesu reálné spotřeby.

Rok 2007:

U 1. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 23. U 2. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 23. U 3. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 27. A u 4. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 28. U zbývajících výrobků a služeb došlo k meziročnímu poklesu reálné spotřeby.

Rok 2008:

U 1. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 20. U 2. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 21. U 3. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41 spotřebních položek u 26. A u 4. věkové kohorty důchodců meziročně vzrostla reálná spotřeba ze 41

spotřebních položek u 23. U zbývajících výrobků a služeb došlo k meziročnímu poklesu reálné spotřeby

Reálná spotřeba důchodců tedy roste pouze u cca poloviny položek spotřeby (39 % až 68 %, průměr – 56 %). Na stabilní růst životní úrovně tedy příjmy důchodců nepostačují! Nejvýraznější nárůst reálné spotřeby důchodců byl v letech 2006 a 2007. Nejvýraznější pokles naopak v letech 2005 a 2008. Růst životní úrovně důchodců pozitivně ovlivňuje růst reálné spotřeby výrobků a služeb pro život člověka zbytných. Negativně životní úroveň důchodců ovlivňuje pokles reálné spotřeby výrobků a služeb pro život člověka nezbytných.

V Praze dne 22. září 2009

Zdeněk Pernes